

Kahramanmaraş İl Merkezindeki Lise Son Sınıf Öğrencilerinde Maras Otu ve Madde Kullanımı ve Etkileyen Faktörler

Maras Powder and Substance Abuse and Influencing Factors In The Senior High School Students In the City Center of Kahramanmaras

Ersin Nazlıcan¹, Özgür Ersoy², Muhsin Akbaba¹, Burak Kurt¹

¹ Cukurova University Faculty of Medicine, Department of Public Health Adana/ Turkey

² Onikisubat Community Health Center Kahramanmaras/Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence:

Burak Kurt

Cukurova University Faculty of Medicine, Department of Public Health Adana/Turkey

T: +90 322 338 60 60 E-mail: kurtburak@msn.com

Geliş Tarihi / Received : 16.04.2018 Kabul Tarihi / Accepted : 10.05.2018

Öz

Amaç	Bu çalışma Kahramanmaraş il merkezindeki lise son sınıf öğrencilerinin Maras otu ve madde kullanma durumlarını belirleyip etkileyen faktörleri saptamak amacı ile yapıldı. (<i>Sakarya Tıp Dergisi</i> , 2018, 8(2):235-246)
Gereç ve Yöntem	İKesitsel tipte yapılan araştırmanın evrenini Kahramanmaraş il merkezindeki 7632 lise son sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Toplam 47 lisenin isimleri bir torbaya konularak basit rastgele yöntem ile öğrenci sayısı 1541'i bulana kadar torbadan lise isimleri çekildi. Örneklemin tamamına ulaşılarak çalışma tamamlandı. 1541 öğrenciyeye 59 sorudan oluşan sosyodemografik özellikler Maras otu ve madde ile ilgili anket formu uygulandı.
Bulgular	İtÇalışmaya katılan öğrencilerin % 57.2'si erkek, % 42.8'i kız öğrenciydi. Kahramanmaraş il merkezindeki lise son sınıf öğrencilerinde Maras otu kullanma prevalansı % 16.1, madde kullanma prevalansı ise % 6.1 olarak belirlendi. Öğrenciler en çok sırasıyla; uçucu maddeler (% 32.3), esrar (% 30.1), bonzai (% 8.6), eroin (% 6.5) ve ecstasy (% 4.3) kullanmaktaydı. Madde bağımlılığının aile bireylerinde ve yakın arkadaşlarında da psikoaktif maddelerin sık kullanıldığı belirlendi. Maras otu kullananlarda madde bağımlılığı daha yüksek orandaydı (p<0,001).
Sonuç	Öğrencilerde Maras otu ve madde kullanım düzeyi yüksek oranda bulundu. Öğrencilerin büyük çoğunluğu kullandıkları maddelere ulaşmakta zorlanmadıklarını belirtti. Madde kullanımının zararları konusunda öğrencileri bilgilendirmek için toplum tabanlı çalışmalar yapılmalıdır.
Anahtar Kelimeler	Öğrenci; lise; maras otu; madde; bağımlılık

Abstract

Objective	This study has been made to identify the cases of Maras powder and substance use in the last grade high school students in the city center of Kahramanmaras and to identify the influencing factors (<i>Sakarya Med J</i> , 2018, 8(2):235-246).
Materials and Methods	The population of the cross sectional study consisted of 7632 last grade high school students in the city center of Kahramanmaras. 47 high school names in total were put in a bag and names were randomly picked until the number of students reached 1541. Sampling was completed when all these students were reached. A survey form including 59 questions about sociodemographic attributes, Maras powder and substance was created.
Results	Participants' gender distribution was 57.2% male and 42.8% female. Prevalence rate of Maras powder use in last grade high school students in the city center of Kahramanmaras was detected as 16.1% while prevalence of substance abuse was 6.1%. The students were using respectively; volatile substance (32.3%), marijuana (30.1%), bonsai (8.6%), heroin (6.5%) and ecstasy (4.3%). It was seen that family members and close friends of substance abusers were found to be frequently using psychoactive substances. In addition, drug addiction rate was higher in Maras powder abusers (p<0,001).
Conclusion	It was found that Maras powder and substance abuse rate was high in students. Most of the students mentioned that they did not have difficulty in reaching out these substances. Society based studies should be conducted so as to raise students' awareness about the harms of substance abuse
Keywords	Student; high school; Maras powder; substance; addiction

Giriş

Bağımlılık yapıcı madde kullanımı tüm dünyada insan hayatını tehdit eden önemli bir halk sağlığı sorunudur. Madde kullanımı özellikle gelişmekte olan ülkelerde çeşitli önlemlerin alınmasına rağmen gittikçe artmaktadır^{1,2,3}. Uyuşturucu üretimi, ticareti ve kullanımı tüm dünya gençliğinin yaşamını tehdit eden, hatta çoğu zaman sona erdiren bir sorun olmaya devam etmektedir. Üretimi ve satışı tüm ülkelerde kısıtlanmış ve hatta yasaklanmış olmasına karşın, bu maddelerin illegal yollardan üretimi ve satışı engellenememiş ve dünya gençliğini zehirlemesinin önüne geçilememiştir. Madde kullananların % 75'inin 20 yaşından önce madde kullanmaya başladığı araştırmalar sonucu tespit edilmiştir⁴.

Madde kullanımının genellikle arkadaş gruplarının etkisiyle yaygınlaşması ve adolesan dönemde arkadaşlıkların önemli bir yer tutması nedeniyle lise gençliği bağımlılık oluşturan maddelerin kullanımı açısından en riskli grubu oluşturmaktadır. Ayrıca aile içinde bu tür maddelerin kullanılması gençlerin bu maddelere daha çok yönelmesine neden olmaktadır. Dalkılıç ve arkadaşlarının 2011-2012 eğitim ve öğretim döneminde İstanbul'da 32.000 lise öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada madde kullanım oranı % 9 olarak belirlenmiştir⁵. 2012 yılında Diyarbakır'da 10.sınıf öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada madde kullanım sıklığı % 5,7 Bağlar adlı merkez ilçesinde ise % 7,4 oranında bulunmuştur⁶.

Dumansız Tütün: Literatürdeki adı Snuff ve Cheewing olarak geçer. Snuff; öğütülmüş toz haline getirilmiş ve kutularda veya poşetlerde paketlenmiş formlardır. Yanakla damak arasına bir miktar konarak ağızdan emilimi beklenir. Snuff: İsveç ve Norveç'te kullanılan nemli snuff. Doğal kurutulmuş (air-cured) tütün, su, tuz ve tatlandırıcılardan oluşur. Ağıza konan tütünle ilgili çeşitli terimler mevcut: spit, oral, smokeless, chewing, snuff tobacco. Dumansız tütünde emilen nikotin miktarı daha fazladır⁷.

Maraş otu veya ağızotu, "Deli Tütün" denen bir tütün çeşidinin yapraklarının toz haline getirilerek meşe, ceviz veya asma çubuğundan elde edilen kül ile yarı yarıya karıştırılmasından elde edilmektedir. Maraş otu Kahramanmaraş ilinde yaygın olarak kullanılan bir maddedir. Sade veya sigara kağıdına sarılarak alt ön dudak ve dişler arasında yerleştirilerek kullanılan ve 10 ila 25 dakika arasında bekletilince çeneyi uyuşturan otun sigara gibi tiryakiliği olduğu belirtiliyor⁸.

Bu çalışma Kahramanmaraş il merkezindeki lise son sınıf öğrencilerinin Maraş otu ve madde kullanma durumlarını belirleyip etkileyen faktörleri saptamak amacı ile yapılmıştır.

Gereç ve Yöntem

Kesitsel tipte olan bu araştırmamızda Kahramanmaraş il merkezindeki 7632 lise son sınıf öğrencisi evrenimizi oluşturmaktaydı. Türkiye'de madde bağımlılığı ile ilgili olarak yapılan ve % 3 oranında madde kullanım sıklığı tespit edilen çalışma baz alınarak örneklem büyüklüğü tespit edildi (Bertan 2005). Buna göre Epi info programı kullanılarak; toplam lise son sınıf öğrenci sayısı 7632, görülme sıklığı % 3 olmak üzere % 99 güvenirlilik ve % 1 hata payı ile örnekleme almamız gereken 1541 öğrenci olduğu tespit edildi. Basit rasgele yöntem ile torbadan okullar seçildi. Araştırmamız için gerekli lise son sınıfta okuyan öğrenci sayısı 1541'i bulana kadar torbadan lise isimleri çekildi, en son toplam örneklem sayımızı sağlayana kadar bu işlem yapıldı. Toplam örneklem sayısına ulaşmak için 12 lise bu sayede seçilmiş oldu. Örnekleme çıkan ve o gün okula gelmeyen öğrenciler için

okula iki kez daha gidildi ve örneklemin tamamına ulaşılarak çalışma tamamlandı. Anketler 2015 yılı mart ve nisan ayları içinde uygulandı. Anket uygulaması kapalı zarf yöntemi ile yapıldı. Öğrencilere anket formları araştırmacı doktorlar tarafından kapalı zarf içinde dağıtıldı ve evde doldurup ertesi gün getirilmeleri istendi. Ayrıca ailelerinden izin almak için aydınlatılmış onam formları da anketle birlikte öğrencilerin velilerine gönderildi. Kapalı zarf içinde getirilen formlar okullarda kurulan sandıklara öğrenciler tarafından bırakıldı. Ankette sosyodemografik özellikler, Maraş otu ve madde kullanımı ile ilgili 59 soru soruldu.

Elde edilen veriler lise son sınıf öğrencilerinde madde bağımlılığı ve etkileyen faktörlerle ilgili çeşitli ve nedensel ilişkilerin incelenmesinde kullanıldı. İstatistiksel analiz olarak verilerin değerlendirilmesinde frekans tabloları, t testi, ki-kare testi, Fisher'in kesin testi ve logistik regresyon analizi kullanıldı. $p < 0,05$ olduğu durumlar istatistiksel olarak anlamlı bulunup kabul edildi. İstatistiksel değerlendirmeler SPSS 19.0 programı kullanılarak yapıldı.

Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. Araştırma başlamadan önce Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Kurulundan gerekli izinler alındı. Ayrıca anketlerin yapılabilmesi için Kahramanmaraş İl Millî Eğitim Müdürlüğünden de izin alındı.

Bulgular

Çalışmaya katılan öğrencilerin 881'i (% 57.2) erkek, 660'ı (% 42.8) kız öğrenciydi. Araştırma yapılan 12 liseden 3'ü meslek lisesi, 9'u genel (düz) lise idi. Öğrencilerin % 72.2'si genel (düz) liseli, % 27.8'i meslek liseli idi.

Araştırmaya katılan öğrencilerin 248'i (% 16.1) Maraş otu kullanmaktaydı. Erkeklerde Maraş otu kullanımı % 26.9 iken, kızlarda bu oran % 2.3 idi. Erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha yüksek sıklıkta Maraş otu kullanıyorlardı. ($p < 0,001$, $2=165,16$). Maraş otuna başlama yaşı ortalaması 15.0 ± 2.0 (min=9, max=18) olarak bulundu. Erkek öğrencilerde Maraş otuna başlama yaş ortalaması 14.1 olup, kız öğrencilerde Maraş otuna başlama yaş ortalaması ise 15.1 idi. Erkek ve kız öğrencilerin Maraş otuna başlama yaş ortalamasını karşılaştırdığımızda, her iki cinsiyet arasında anlamlı bir fark bulunamadı ($p=0,150$). Maraş otu kullanımı ve sosyodemografik özelliklerin karşılaştırılması Tablo 1'de gösterilmiştir.

Anne ve babasından duygusal destek alamayan öğrencilerde Maraş otu kullanma oranı, anne ve babasından duygusal destek alabilen öğrencilere göre yüksek bulundu ($p < 0,001$ $2=43,623$). Maraş otu kullananlardaki kendine şiddet uygulama oranı Maraş otu kullanmayanlara göre daha yüksek bulundu. ($p < 0,001$ $2=199,22$) Maraş otu kullananların çevredeki insanlara şiddet uygulama düzeyi Maraş otu kullanmayanlara göre anlamlı derecede yüksek bulundu. ($p < 0,001$ $2=75,055$) Maraş otu bağımlısı olan grupta psikolojik ilaç kullanımı, Maraş otu bağımlısı olmayan gruba göre yüksekti. ($p < 0,001$ $2=10,988$)

Katılımcılara Maraş otu kullanımı sağlığa zararlı mıdır sorusunu yönelttiğimizde % 83'ü evet zararlıdır, % 10,7'si fikrim yok bilmiyorum, % 6,3'ü ise hayır zararlı değildir cevabını vermiştir. Maraş otu kullanan öğrenciler, otun sağlığa zararlı olduğunu kullanmayanlara göre daha az bilmekteydiler. ($p < 0,001$ $2=155,07$)

Öğrencilere hayatı boyunca uyuşturucu madde kullanma deneyimi sorulduğunda, 199'u (%13)

hayatında en az bir kez denediğini, 1342'si (% 87) ise hiç kullanmadığını belirtti. Maddeyi deneyenlerin cinsiyet dağılımına baktığımızda, erkek öğrencilerin % 19,2'si, kız öğrencilerin ise % 4,8'i maddeyi en az bir kez denemişlerdi. Katılımcılara bağımlılık yapıcı her hangi bir maddeye bağımlılığınız var mı şeklinde soru yönelttiğimizde, 93'ü (% 6,1) evet, 1434'ü (% 93,9) ise hayır cevabını verdi.

Tablo 1: Maraş otu kullanımı ile sosyodemografik özelliklerin karşılaştırılması

	Maraş Otu Kullanımı							x ² ve p
	Evet		Hayır		Toplam			
	Sayı	%*	Sayı	%*	Sayı	%**		
Cinsiyet	Erkek	233	26,9	632	73,1	865	56,9	p<0,001 x ² =165,16
	Kadın	15	2,3	638	97,7	653	43,1	
Liseler	Düz lise	157	14,3	941	85,7	1098	72,1	P=0,001 x ² =11,50
	Meslek lisesi	91	21,5	333	78,5	424	27,9	
Başarı Durumu	Başarılı	81	13,8	507	86,2	588	38,7	p=0,035 x ² =4,457
	Başarısız	167	17,9	767	82,1	934	61,3	
Gelir	1000 TL altı	68	15,6	367	84,4	435	28,6	p=0,658 x ² =0,196
	1001 TL üzeri	180	16,6	907	83,4	1087	71,4	
Anne Baba Birlikteliği	Berber Yaşıyor	230	16,4	1174	83,6	1404	92,2	p=0,750 x ² =0,101
	Değil	18	15,3	100	84,7	118	7,8	
Nerede Yaşıyor	Yurtta-Öğrenci evinde	23	15,8	123	84,2	146	9,6	p=0,852 x ² =0,035
	Kendi Evinde	225	16,4	1151	83,6	1376	90,4	
Baba Öğrenim	Herhangi bir okul mezunu değil	14	34,1	27	65,9	41	2,7	p=0,002 x ² =9,845
	Herhangi bir okul mezunu	234	15,8	1247	84,2	1481	97,3	
Anne Öğrenim	Herhangi bir okul mezunu değil	42	20,6	162	79,4	204	13,4	p=0,074 x ² =3,184
	Herhangi bir okul mezunu	206	15,6	1112	84,4	1318	86,6	
Baba Çalışma Durumu	Çalışan	246	16,3	1259	83,7	1505	98,8	***p=1,000
	İşsiz	2	11,8	15	88,2	17	1,2	
Anne Çalışma Durumu	Çalışan	27	15,7	145	84,3	172	11,3	p=0,822 x ² =0,051
		221	16,4	1129	83,6	1350	88,7	

*sıtr yüzdesi

**sütun yüzdesi

***Fisher Exact Test

Madde bağımlılığı olan öğrencilerin cinsiyet dağılımına baktığımızda, erkek öğrencilerde bu oran % 8,6 (75 kişi), kız öğrencilerinde ise % 2,8 (18 kişi) idi. Madde kullanmaya başlamanın yaş ortalaması 15,5±1,4 (min=12, max=18) olup, ortanca yaş ise 16 olarak saptandı. Erkek öğrencilerin madde kullanmaya başlama yaş ortalaması 15,3 olup, kız öğrencilerin madde kullanmaya başlama yaş ortalaması ise 16,1 idi. Her iki cinsiyet arasında madde kullanmaya başlama yaş ortalaması bakımından anlamlı bir fark bulunamadı (p=0,498)

Katılımcıların uyuşturucu maddeye başlama nedeni incelendiğinde, % 45,2'si üzüntüden, % 31'i merak ettiği için, % 14,2'si arkadaş ısrarı üzerine, % 4,8'i eğlenmek amacıyla, % 4,8'i ise özenti nedeniyle başladığını ifade etti.

Madde bağımlılarına hangi maddeyi kullanıyorsunuz sorusunu yönelttiğimizde, % 32,3'ü sadece uçucu madde, % 30,1'i sadece esrar, % 8,6'sı sadece bonzai, % 6,5'i sadece eroin, % 4,3'ü sadece ecstasy, % 1'i sadece kokain kullanıyordu. Öğrencilerin kullandıkları maddeler Tablo 2'de gösterilmiştir. Madde bağımlılarına, kullandığınız maddeyi elde etmekte zorlanıyor musunuz şeklinde soru yönelttiğimizde, % 19'u evet zorlanıyorum, % 17,5'i bazen, % 63,5'i hayır zorlanmıyorum cevabını verdi.

Tablo 2: Öğrencilerin bağımlı oldukları maddeler		
Madde Bağımlılığı	Sayı	%
UÇUCU MADDE	30	32.3
ESRAR	28	30.1
BONZAI	8	8.6
EROIN	6	6.5
ECSTASY	4	4.3
UÇUCU MADDE, ESRAR	3	3.2
UÇUCU MADDE, BONZAI	3	3.2
ESRAR, BONZAI	3	3.2
UÇUCU MADDE, EROIN	2	2.2
ESRAR, ECSTASY	2	2.2
BONZAI, EROIN, KOKAIN	2	2.2
KOKAIN	1	1.0
UÇUCU MADDE, KOKAIN	1	1.0
Toplam	93	100.0

Cinsiyetlere göre karşılaştığımızda erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha yüksek oranda madde bağımlısı idi. ($p < 0,001$ $\chi^2 = 22,141$) Madde bağımlılığının lise türleri ile olan ilişkisi incelendiğinde, meslek liselilerde madde kullanım oranı genel liselilere göre daha yüksek bulunmasına rağmen anlamlı bir fark saptanamamıştır. ($p=0,086$ $\chi^2 = 2,94$) Madde bağımlılığı ile başarı durumu arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir fark bulunamadı. ($p=0,25$ $\chi^2 = 1,302$) (Tablo 3)

Madde bağımlıların gelir gruplarına göre 1000 TL ve altı ile 1001 TL ve üzeri olarak iki gruba ayırıp, karşılaştığımızda, gelir durumu ile madde bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunamadı ($p=0,07$ $\chi^2 = 3,156$) (Tablo 3)

Madde bağımlılarını anne ve babası beraber yaşayanlar ve diğerleri olarak iki gruba ayırıp, karşılaştığımızda, madde bağımlılığı ile anne babanın beraber yaşayıp yaşamaması arasında anlamlı bir fark bulunamadı. ($p=0,66$ $\chi^2 = 0,18$) Madde bağımlılarını yurtda ve öğrenci evinde kalanlar ile ailesiyle evde kalanlar olarak iki gruba ayırıp, karşılaştığımızda, madde bağımlılığı ile nerede barındıkları arasında anlamlı bir ilişki bulunamadı. ($p=0,067$ $\chi^2 = 3,353$) (Tablo 3)

Babası hayatı boyunca hiç okula gitmemiş olan öğrencilerde madde kullanımı, babası ilkököl ve daha yüksek tahsil yapanlara göre daha yüksek oranda idi. (Fisher Exact Test $p=0,01$) Annenin öğrenim durumu ile öğrencilerin madde bağımlılığı durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunamadı ($p=0,62$ $\chi^2 = 0,235$) (Tablo 3)

Babanın mesleği ile öğrencilerin madde bağımlılığı durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunamadı

(Fisher Kesin Testi $p=0,618$) Anne mesleği ile madde bağımlılığı arasındaki ilişki incelendiğinde; annesi çalışan öğrenciler, annesi ev hanımı olan öğrencilere göre daha yüksek oranda madde bağımlısı idi. ($p=0,025$ $2=4,993$) (Tablo 3)

Tablo 3: Öğrencilerin Sosyodemografik Durumları ile Madde Kullanma Arasındaki İlişki								
		Maraş Otu Kullanımı						x ² ve p
		Evet		Hayır		Toplam		
		Sayı	%*	Sayı	%*	Sayı	%**	
Cinsiyet	Erkek	75	8,6	797	91,4	872	57,2	p<0,001 x ² =22,14
	Kadın	18	2,8	633	97,2	651	42,8	
Liseler	Düz lise	60	5,4	1043	94,6	1103	72,2	p=0,086 x ² =2,940
	Meslek lisesi	33	7,8	391	92,2	424	27,8	
Başarı Durumu	Başarılı	41	7,0	547	93,0	588	38,5	p=0,254 x ² =1,302
	Başarısız	52	5,5	887	94,5	939	61,5	
Gelir	1000 TL altı	19	4,4	416	95,6	435	28,5	p=0,076 x ² =3,156
	1001 TL üzeri	74	6,8	1018	93,2	1092	71,5	
Anne Baba Birlikteliği	Berber Yaşiyor	85	6,0	1328	94,0	1413	92,5	p=0,667 x ² =0,185
	Değil	8	7,0	106	93,0	114	7,5	
Nerede Yaşiyor	Yurtta-Öğrenci evinde	15	9,5	133	90,5	147	9,6	p=0,067 x ² =3,353
	Kendi Evinde	78	5,7	1301	94,3	1380	90,4	
Baba Öğrenim	Herhangi bir okul mezunu değil	7	17,1	34	82,9	41	2,7	***p=0,01
	Herhangi bir okul mezunu	86	5,8	1400	94,2	1486	97,3	
Anne Öğrenim	Herhangi bir okul mezunu değil	11	5,3	195	94,7	206	13,5	p=0,628 x ² =0,235
	Herhangi bir okul mezunu	82	6,2	1239	93,8	1321	86,5	
Baba Çalışma Durumu	Çalışan	93	6,2	16	100,0	16	1,1	***p=0,618
	İşsiz	0	0,0	1418	93,8	1511	98,9	
Anne Çalışma Durumu	Çalışan	17	9,9	154	90,1	171	11,2	p=0,025 x ² =4,993
	Ev Hanımı	76	5,6	1280	94,4	1356	88,8	

*sıra yüzdesi

**sütun yüzdesi

***Fisher Kesin Testi

Anne ve babasıyla sorunlarını konuşmayan ve anne-babasından duygusal destek alamayan öğrencilerde madde bağımlılığı oranı, diğer gruba göre daha yüksek bulundu. Madde bağımlılarında kendine şiddet uygulama düzeyi, madde kullanmayanlara göre daha yüksek oranda bulundu. ($p<0,001$ $2=71,81$) Madde kullananların çevredeki insanlara şiddet uygulama düzeyi, madde kullanmayanlara göre anlamlı derecede yüksek bulundu ($p<0,001$ $2=34,86$) Madde bağımlısı olan öğrencilerde psikiyatri ilacı kullanma durumu, madde bağımlısı olmayan öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksekti. ($p<0,001$ $2=16,42$)

Öğrencilerin madde kullanma durumu ile aile bireylerinin madde kullanma durumu arasındaki ilişki incelendiğinde, aile ve yakın akrabaları içinde madde kullanımı olan öğrencilerde uyuşturucu madde kullanımı diğer öğrencilere göre daha yüksek oranda bulundu. ($p<0,001$ $2=93,11$) Öğrencilerin madde kullanma durumu ile yakın arkadaşlarının madde kullanma durumu arasındaki ilişki incelendiğinde, yakın arkadaşları madde kullanan öğrencilerde uyuşturucu madde kullanımı diğer

öğrencilere göre daha yüksek oranda bulundu. ($p<0,001$ $2= 1,18$)

Madde bağımlılarına, kullandığınız maddeyi bırakmak için tıbbi destek almak ister misiniz şeklinde soru yöneltildiğinde, % 21,3'ü evet tıbbi destek almak istiyorum, % 78,7'si ise hayır tıbbi destek almak istemiyorum yanıtını verdi.

Maraş otu kullananlarda madde bağımlılığı % 24,9 olup, kullanmayanlarda ise bu oran % 2,4 idi. Maraş otu kullananlarda madde bağımlılığı, Maraş otu kullanmayanlara göre daha yüksek bulundu. ($p<0,001$ $2= 180,80$)

İkili karşılaştırmalar sonucunda madde bağımlılığı ve ilişkili faktörlerden p değeri 0,1'in altında bulunan değişkenler (cinsiyet, lise türü, gelir, nerede yaşadığı, baba öğrenim durumu, anne mesleği, anne-baba ile sorunlarını rahatlıkla konuşabilme, anne-babadan duygusal destek alma durumu, kendine şiddet uygulama eğilimi, çevredeki insanlara şiddet uygulama eğilimi, psikolojik ilaç kullanma durumu, aile içinde ve arkadaşları arasında madde kullanan olması) kullanılarak Logistik Regresyon analizi yapıldı.

Buna göre kendine şiddet uygulayanlarda (OR: 6,885 % 95 GA: 3,778-12,549 $p<0,001$), arkadaşları arasında (OR: 3,275 % 95 GA: 1,831-5,858 $p<0,001$) ve ailesi yakın akrabası içinde (OR: 2,136 % 95 GA: 1,153-3,958 $p=0,016$) madde kullanımı olan öğrencilerde her hangi bir maddeye bağımlı olma riskinin daha yüksektir. Yani kendine şiddet uygulayanlarda 6,885 kat, arkadaşları arasında madde kullanımı olan öğrencilerde 3,275 kat, ailesi ve yakın akrabası içinde madde kullanımı olan öğrencilerde ise 2,136 kat madde bağımlılığı daha sık görülmektedir. (Tablo 4)

Tablo 4. Madde Bağımlısı Olan Öğrencilerde Madde Kullanmayı Etkileyen Bağımsız Değişkenlerin Logistik Regresyon Analiz Sonuçları

Ölçüm	p	Odds Ratio (OR)	% 95 Güven Aralığı
Arkadaş madde kullanımı	<0,001	3,275	1,831-5,858
Kendine şiddet uygulama	<0,001	6,885	3,778-12,549
Ailede madde kullanımı	0,016	2,136	1,153-3,958

Tartışma

Adolesan dönemdeki bireyler üzerinde yapılan bu çalışma ile madde bağımlılığı ve Maraş otu kullanımına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızda lise son sınıf öğrencilerinde Maraş otu kullanım oranını % 16,1 olarak bulundu. Keten ve arkadaşlarının Kahramanmaraş'ta bir öğrenci yurdunda yaptığı çalışmada Maraş otu kullanım oranı % 8,3 olarak bulunmuş, devlet memurları üzerinde yaptıkları diğer bir araştırmada ise bu oran %5,6 olarak bulunmuştur^{9,10}. Bizim çalışmamızda kullanım oranının daha yüksek çıkmasının nedeni anket uygulamasını kapalı zarflar içinde dağıtıp cevaplandırıldıktan sonra tekrar kapalı zarflarla almamız olabilir, bu sayede öğrenciler kendilerini daha güvenli hissedip daha sağlıklı cevap vermiş olabilirler. Çalışmamıza yakın olarak Birleşik Amerika'da¹¹ erkek adolesanların %13'ünün, Kongo Cumhuriyeti'nde ise %18'inin dumansız tütün kullandığı belirlenmiştir¹².

Çalışmamızda Maraş otu kullanım oranını erkeklerde % 27, kızlarda ise % 2,3 olarak bulundu. Benzer şekilde Kahramanmaraş'ta toplum tabanlı yapılan bir başka çalışmada erkeklerin % 25,1'inin,

kadınların ise % 1,4'ünün Maraş otu kullandığı belirlenmiştir¹³. Araştırmamızda Maraş otu sağlığa zararlı mıdır sorusuna öğrencilerin % 83'ü evet zararlıdır, % 10,7'si ise fikrim yok bilmiyorum cevabını verdi. Keten ve arkadaşlarının öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmada da % 87,6'sı Maraş otunun sağlığa zararlı olduğunu düşünüyordu⁹. Araştırmamızda hayatı boyunca en az bir kez madde kullananların oranını % 13 olarak buldu. Erdem ve arkadaşlarının lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, tütün ve alkol dışı herhangi bir maddeyi yaşam boyu en az bir kez kullananların oranı % 14,3 olarak bulunmuştur¹⁴. Ulukoca ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada yaşam boyu en az bir kez uyuşturucu madde kullananların oranı % 10,4 olarak bulunmuştur¹⁵.

Çalışmamızda lise son sınıf öğrencilerinde madde bağımlılığı % 6,1 oranında bulunmuştur. Dalkılıç ve arkadaşlarının 2011-2012 eğitim ve öğretim döneminde İstanbul'da 32.000 lise öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada madde kullanım oranı % 9 olarak belirlendi⁵. 2012 yılında Diyarbakır'da 10. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada madde kullanım sıklığı % 5,7 Bağlar adlı merkez ilçesinde ise % 7,4 oranında bulundu⁶. Türkiye'de 2005 yılında üniversite birinci sınıf öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada uyuşturucu madde kullanım sıklığı %3 olarak bulunmuştur¹. Türkiye genelinde uyuşturucu madde prevalansı ile ilgili çalışmalara baktığımızda karşımıza değişik oranlar çıktığını görmekteyiz. Uyuşturucu madde kullanımı yasal olmamakla beraber aynı zamanda toplum tarafından kınanan bir davranış şeklidir. Bu durumu göz önünde bulundurarak araştırma yapılması ve anket yapılan kişilere maksimum güven ortamının sağlanması gerekmektedir.

Madde bağımlılığı erkek cinsiyette kızlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulundu. 2011 TUBİM (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi) Okul Çocukları Araştırması'na göre erkek öğrenciler kızlara göre 3,9 kat daha sık madde kullanmaktaydılar¹⁶. 2004 yılında lise 2.sınıf öğrencilerinde yapılan çalışmada yaşam boyu en az bir kez madde kullanımı cinsiyete göre karşılaştırıldığında diğer tüm maddeleri erkekler kızlardan daha sık kullanmaktaydılar¹⁷. 2001 yılında 9 ayrı ilde ortaöğretim öğrencilerinde yapılan çalışmada madde kullanımı erkeklerde kızlara göre, esrarda 3,7 uçucu madde kullanmada 1,6 eroinde 4,7 ecstasyde 5,1 kokainde ise 4,6 kat daha fazla görüldü¹⁷.

Maddeye başlama yaş ortalaması $15,5 \pm 1,4$ bulundu. 2011 TUBİM Okul Çocukları Araştırması'nda ilk kez madde kullanma yaşı $13,8 \pm 2,4$ olarak belirlendi¹⁶. Ulukoca ve arkadaşlarının Kırklareli'nde yaptığı çalışmada uyuşturucuyu ilk kez deneme yaşı $17 \pm 2,76$ olarak bulundu¹⁵. Türkiye genelinde yapılan araştırmalara baktığımızda ergenlerin maddeye başlama yaş ortalamasının çoğunlukla 14 ile 16 arasında olduğunu görmekteyiz. Bizim çalışmamızda bulduğumuz maddeye başlama yaş ortalaması da bu rakamlarla benzerlik göstermektedir.

Araştırmamızda meslek liseleri ile genel liseler arasında madde kullanımı bakımından anlamlı bir fark bulunamadı. Mersin ilinde liselerde yapılan araştırmaya göre meslek liselerinde uyuşturucu madde kullanımı genel liselere göre anlamlı düzeyde yüksek bulundu¹⁸. Eneçcan ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada okul içinde uyuşturucu madde kullanımı meslek liselerinde genel liselere göre daha yüksekti¹⁹. Bizim araştırmamıza göre de meslek liselerinde madde kullanım oranı genel liselere göre yüksek bulundu. Ancak aradaki fark anlamlı değildi. Bunun nedeni ildeki muhafazakâr eğilimin toplumun bütün kesimleri tarafından kabul görmesi olabilir.

Katılımcıların uyuşturucu maddeye başlama nedenleri sıklık sırasına göre üzüntü, merak ve arkadaş

ısrarı olarak bulundu. Palancı'nın yaptığı çalışmada en sık nedenler sırasıyla merak, arkadaş etkisi ve üzüntü olarak bulundu²⁰. TUBİM Madde Kullanım Risk Analizi Raporu değerlendirmesi sonuçlarına göre uyuşturucu kullanımının sebepleri sırasıyla merak, arkadaş baskısı, kişisel meseleler ve aile olarak gösterilmektedir²¹. Ögel ve arkadaşlarının yaptığı araştırmaya göre çocuk ve gençlerde madde kullanımında en önemli nedenin 'merak' olduğu pek çok araştırma ile saptanmıştır stresi azaltmak, arkadaş baskısı ve bir gruba dahil olma isteği de madde kullanımına başlamada diğer önemli nedenlerdir²².

Araştırmamıza göre en sık kullanılan maddeler; sırasıyla uçucu maddeler, esrar, bonzai, eroin, ecstasy ve kokain idi. 2011 yılı TUBİM Okul Çocukları Araştırması'nda en sık kullanılan madde esrar ikinci sırada uçucu maddeler ve sonra diğer uyarıcı maddeler geliyordu¹⁶. Doğan ve arkadaşlarının lise öğrencileri üzerinde yaptığı bir çalışmada en sık kullanılan maddeler sırasıyla uçucu maddeler, esrar, benzodiazepinler olarak bulunmuştur²³.

Madde kullanan öğrenciler ile kullanmayan öğrencilerin ailelerinin gelir durumu karşılaştırıldığında anlamlı bir fark bulunamadı. 2011 TUBİM Okul Çocukları Araştırması'nda eve giren toplam aylık gelir ile çocukların madde kullanımı arasında ilişki bulunamadı¹⁶. AMATEM'in (Alkol Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezleri) 2008 raporuna göre uyuşturucu kullanan her 10 çocuk ve gençten 9'u düşük ve orta gelirli ailelerin içinden çıkmaktadır²⁴.

Anne babası beraber yaşayanlarla, diğer grubu (anne-baba ayrılmış, biri veya her ikisi ölmüş) karşılaştırdığımızda madde kullanımı bakımından ilişki bulunamamıştır. 2011 yılı TUBİM Okul Çocukları Araştırması'nda anne veya babanın hayatta oluşu ya da olmayışı ile madde kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır¹⁶. Nebioğlu ve arkadaşlarının çalışmasında esrar kullananların %82,1'inde, kokain kullananların %42,9'unda, ecstasy kullananların %57,1'inde parçalanmış aile özelliği olduğu belirlenmiştir²⁵.

Madde kullanımı açısından öğrencilerin yurttan veya öğrenci evinde kalmasıyla, ailesiyle kendi evinde kalması arasında anlamlı bir ilişki bulunamadı. Yıldırım'ın yaptığı çalışmada yurttan kalanlarda madde kullanma oranı daha fazladır²⁶. Ulukoca ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada madde kullanma ile öğrencilerin barındığı yer arasında ilişki bulunamamıştır¹⁵. Kahramanmaraş'ta öğrenci evleri ve yurtlar daha çok muhafazakâr eğilimli cemiyetlerin etkisi altında bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı evde ailesiyle beraber kalan öğrencilerle karşılaştığımızda, madde kullanımı açısından anlamlı bir fark bulunamamış olabilir.

Babası hayatı boyunca hiç okula gitmemiş olan öğrencilerde madde kullanımı, babası ilkokul ve daha yüksek tahsil yapanlara göre daha yüksek oranda iken, anneleri herhangi bir okuldan mezun olan öğrencilerle mezun olmayanlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamadı. 2011 yılı TUBİM Araştırması'nda babanın eğitimi ile yaşam boyu en az bir kez ve halen madde kullanımı açısından anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Annenin eğitimi ile halen madde kullanımı arasında anlamlı bir ilişki yokken, yaşam boyu en az bir kez madde kullanma ile annenin yüksek eğitilmiş olması arasında anlamlı ilişki vardır¹⁶. Anadolu kültüründe baba ailenin reisi olduğu gibi hanede tek söz sahibidir. Eğitim düzeyi düşük babalarda bu durum daha belirgin bir hal almaktadır. Özellikle de erkek çocukları için baba en önemli rol modelidir.

Araştırmamızda çalışan annelerin çocukları, annesi ev hanımı olanlara göre anlamlı düzeyde daha

yüksek oranda madde kullanıyorken, baba mesleği ile madde kullanımı arasında ilişki bulunamadı. Özmen ve arkadaşlarının araştırmasında, madde bağımlısı öğrencilerin % 77'sinin annesi ev hanımı iken diğerlerinin annesi çalışmakta idi²⁷. Çalışan annelerin çocuklarında madde kullanım oranı daha yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni çalışan annelerin çocuklarına yeteri kadar vakit ayıramaması olabilir. Araştırmamızda madde kullananların anne ve babası ile olan iletişimi, madde kullanmayanlara göre anlamlı düzeyde kötü çıktı. Koca ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada esrar kullananlarda, kullanmayanlara göre aile sosyal destek puan ortalaması anlamlı düzeyde daha düşük bulundu²⁸. Yalçın ve arkadaşlarının çalışmasında sorunlarını aile dışından kişilerle paylaşanlar (%9.4), aile içinden kişilerle paylaşanlara (%3.5) göre, anlamlı derecede yüksek oranda yaşamları boyunca en az bir kez madde kullanmışlardı³.

Çalışmamızda madde kullanımı ile kendine ve çevredeki insanlara şiddet uygulama eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulundu. Nebioğlu ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada madde bağımlılarının % 21,4'ünde intihar teşebbüsü (kendine şiddet) öyküsü bulunmaktaydı²⁵. Altuner ve arkadaşlarının İstanbul'da liselerde 10. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada psikoaktif madde kullanımı ile son bir yıl içerisinde hırsızlık yapmak için fiziksel şiddet kullanmak, hırsızlık yapmak için bina veya arabaya zorla girmek, başkasına ait bir şeye hasar vermek ve benzeri suç davranışlarını işleme arasında pozitif bir korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir²⁹.

Madde kullanımı ile psikiyatrik ilaç kullanma arasında anlamlı bir ilişki bulundu. Yalçın ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada madde kullananlarda psikiyatri ilacı kullanma oranı, madde kullanmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulundu³. Psikiyatrik hastalıklar madde kullanımının gidişini değiştirdiği gibi madde kullanımı da psikiyatrik hastalığın gidişini değiştirebilmektedir. Madde kullanım bozukluğu olan gençlerin %76'sında en az bir komorbid psikiyatrik bozukluk saptanmıştır³⁰.

Madde kullananların aile bireyleri içinde uyuşturucu madde kullanma oranı anlamlı düzeyde yüksek bulundu. Koca ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada uyuşturucu madde kullanan öğrencilerin ailelerinde uyuşturucu madde kullanım durumlarının daha fazla olduğu saptandı²⁸. Turhan ve arkadaşlarının çalışmasına göre madde kullananlarda, kullanmayanlara göre yakın akrabasının uyuşturucu madde kullanma oranı daha yüksek bulundu³¹.

Madde kullanımı ile yakın arkadaşlarının madde kullanması arasında anlamlı ilişki saptandı. Erdem ve arkadaşlarının 10. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, öğrencinin madde kullanan bir arkadaşı olması, madde kullanma riskini 6 kat fazla artırmaktadır¹⁴. Ögel ve arkadaşlarının liselerde yaptığı araştırmaya göre öğrencilerin % 22'si ilk olarak maddeyi arkadaş grubu içinde kullandığını, beşte biri de maddeyi ilk defa bir arkadaşından aldığını ifade etmiştir³².

Maraş otu kullanıcılarında uyuşturucu madde kullanımı, Maraş otu kullanmayanlara göre daha yüksek oranda bulundu. Palancının tezine göre bağımlılık yapan maddelerin birini kullanmak diğerlerini denemeyi ve kullanmayı tetikleyebilir^{33, 34, 35}.

Sonuç:

Lise son sınıf öğrencilerinde Maraş otu ve madde kullanım düzeyi yüksek oranda bulunmuştur. Kahramanmaraş'ta Maraş otu kullanımı il genelinde erişkinlerde de yaygındır. Sigara bırakma yöntemleri gibi benzer şekilde Maraş otunun bırakılmasına yönelik yöntemler geliştirilip uygulanmalıdır.

Madde bağımlılığı da öğrenciler arasında ciddi bir sorun olup öğrencileri bu sorundan kurtarmak için maddeye ulaşılabilirliğin engellenmesi şarttır. Araştırmamızda da görüldüğü gibi öğrencilerin % 63,5'i maddeyi elde etmekte zorlanmadığını ifade ederken, % 17,5'i ise bazen zorlandığını belirtmektedirler. Bu durumu düzeltmek için emniyet yetkililerine önemli görevler düşmektedir. Araştırmamıza göre aileleri ile sorunlarını paylaşabilen ve onlardan duygusal destek alan öğrencilerde madde kullanma oranı diğer gruba göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Aile madde bağımlılığını önlemede önemli bir yerdedir. Okullarda psikolojik rehberlik ve danışmanlık öğretmenleri velilerle daha sık görüşmeli, öğrencilerin anne babalarıyla iletişiminin iyi olması için bu yönde eğitimler vermelidir.

- Bertan M, Özcebe H, Haznedaroğlu D, Kırcaoğlu N, Bülbül SH. The knowledge of adolescent period and the lifestyle of the first year students in universities. 29th UEMEPS Congress Union of Middle Eastern and Mediterranean Pediatric Societies, Hilton Convention Center, September 14-17, 2005 55-56.
- İnandı T, Özer C, Akdemir A, Akoğlu S, Babayigit C, Turhan E et al. Violence, Psychological Features, and Substance Use in High School Students in Hatay: a Cross-sectional Study. *Trakya Univ Tıp Fak Derg.* 2009; 26(3):189-96.
- Yalçın M, Eşizoğlu A, Akkoç H, Yaşan A, Gürgen F. Dicle Ünversitesi Öğrencilerinde Madde Kullanımını Belirleyen Risk Faktörleri. *Klinik Psikiyatri* 2009; 12:125-133.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi 2008 Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. <http://www.tapdk.gov.tr/> (date of access 10.09.2015)
- Dalkılıç A, Yılmaz H, Unlu A, Evcin U, Prajapati P, Pumariega AJ. Risk Factors for Suicidal Ideation among High School Students in Istanbul. *Adolescent Psychiatry* 2013, 3(1):102-13.
- Saka G, Börtüçene O, Çiçek N, Berent H. Diyarbakır İl Merkezinde 7. ve 10. Sınıflarda Okuyan Gençlerde Madde Kullanım Yaygınlığı Araştırma Raporu, 2013. <http://diyarbakir.ism.saglik.gov.tr/wp-content/uploads/Arastirma-Raporu-icin-tiklayiniz.pdf> (date of access:10.09.2015)
- Guide to Quitting Smokeless Tobacco. American Cancer Society. <http://www.cancer.org/acs/groups/cid/documents/webcontent/acspc-035551.pdf>. (date of access 10.09.2015)
- Özkan M. Sigara Dışında Tütün Ürünleri. www.ssk.org.tr/eski_site-verileri/Elazığ_kongre_sunumlan. (date of access: 10.09.2015)
- Keten HS, Üçer H, Onay H, Cerit M, Gursoy H, Çelik M. Kahramanmaraş'ta yurttan kalan erkek lise öğrencilerinin maraş otu konusunda bilgi, tutum ve davranışları *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care* 2014; 8(4):111-6.
- Keten HS, Sucaklı MH, Ersoy Ö, Uçer H, Sarı N, Çelik M. Sigara ve zararlarına yönelik eğitimin etkinliği: Bir konferans değerlendirmesi. *Kafkas J Med Sci* 2014; 4(1):14-8.
- Eaton DK, Kann L, Kinchen S, Shanklin S, Ross J, Hawkins J, et al. Youth risk behavior surveillance-United States, 2007. *MMWR Surveill Summ.* 2008 6;57(4):1-131.
- Rudatsikira E, Muula AS, Siziya S. Current use of smokeless tobacco among adolescents in the Republic of Congo. *BMC Public Health* 2010;10(16):1-5.
- Kafas A. Kahramanmaraş il merkezinde tüketicilerin sigara ve Maraş otu kullanımını etkileyen faktörlerin analizi, Kahramanmaraş Sıtcu İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tanım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, Eylül 2011.
- Erdem G, Eke CY, Ögel K, Taner S. Peer Characteristics and Substance Use Among High School Students. *Journal of Dependence*, 2006, 7(3):111-6.
- Ulukoca N, Gökgöz Ş, Karakoç A. Prevalence of Tobacco, Alcohol, and Substance use in Kırklareli University Students. *Firat Med J* 2013; 18(4): 230-4.
- TUBİM Okul Çağı Çocuklarında Madde Kullanımı Araştırması, 2011. <http://www.sck.gov.tr/oecd/2012%20T%C3%BCrkiye%20Uyu%C5%9Fturucu%20Raporu.pdf> (date of access:10.09.2015)
- Ögel K. Madde kullanım bozuklukları epidemiyolojisi. *Türkiye Klinikleri J Int Med Sci*, 2005, 1(47):61-4.
- Türk M, Yüce F. Mersin ilinde lise öğrencilerinde madde kullanımı. Mersin İl Emniyet Müdürlüğü Raporu 2014. www.aljazeera.com.tr. (date of access: 15-09-2015).
- Eneçcan FN, Şahin EM, Erdal M, Aktürk Z, Kara M. Evaluation of the Health Risk Behaviors of High School Students in Edirne. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 2011; 10(6):687-700.
- Palancı Y, Saka G. Diyarbakır İl Merkezindeki İlköğretim 6.,7.,8. Sınıfları İle Lise Öğrencilerinde Sigara-Alkol-Uyuşturucu Kullanımı ve Etkileyen Faktörler. (Uzmanlık Tezi) Diyarbakır 2004.
- Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkez Raporu, TUBİM 2008; 11. <http://www.kom.pol.tr/tubim> (erişim tarihi:14-09-2015)
- Ögel K. Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme. Yeniden Yayınlan. İstanbul, 2010.
- Doğan O. Sivas ilinde lise öğrencilerinde madde kullanım yaygınlığı. *Bağımlılık Dergisi* 2001; 2; 53-56.
- Alkol ve Uyuşturucu Madde Bağımlılığı Tedavi ve Araştırma Merkezi Raporu 2008. http://www.kartanesi.info.tr/geneldosya/file/yayinlar/tubim/2009_tubim_raporu.pdf (date of access:18-09-2015).
- Nebioglu M, Yalınz H, Güven FM, Geçici Ö. Relationships between Using Other Substances and Socio-Demographic Characteristics in Opiate Dependents. *TAF Prev Med Bull* 2013; 12(1):35-42.
- Yıldırım İ. Sigara, alkol ve uyuşturucu kullanan üniversite öğrencilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 1997; 13:147-55.
- Özmen F, Kubanç Y. Liselerde Madde Bağımlılığı – Mevcut Durum ve Önerilere İlişkin Okul Müdürleri ve Öğretmenlerin Bakış Açılımları. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2013; 8(3):357-82.
- Koca B, Oğuzöncül AF. The Effect of Smoking, Alcohol, Drugs, The Factors Effecting Drug Usage and Social Family Support to The Students at Health Institution of to The Higher Education at Inonu University, *Medical Journal of Kocaeli* 2015; 4(2):4-13
- Altuner D, Engin N, Güner C, Akyay I, Akgül A. Madde kullanımı ve suç ilişkisi: kesitsel bir araştırma, *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 2009; 7(2):87-94.
- Gençlerde madde bağımlılığı ve tedavisi. Üsküdar Üniversitesi Nöropsikiyatri NP Hastanesi İstanbul www.npistanbul.com.tr/syf/cocuk. Erişim tarihi: 01.08.2015.
- Turhan E, İnandı T, Özer C, Akoğlu S. Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanımı, Şiddet ve Bazı Psikolojik Özellikler. *Türkiye Halk Sağ. Derg.* 2011; 9 (1).
- Ögel K, Taner S, Eke CY. Alcohol and Substance Use Prevalence Among 10th Grade Students: Istanbul Sample. *Journal of Dependence*, 2006; 7:18-23.
- Beman DS. Risk factors leading to adolescent substance abuse. *Adolescence* 1995; 30:201-8.
- Patton LH. Adolescent substance abuse: risk factors and protective factors. *Pediatr Clin North America* 1995;42:283-93.
- Kodjo CM, Klein JD. Prevention and risk of adolescent substance abuse: the role of adolescents, families and communities. *Pediatr Clin North America* 2002; 49:257-68.